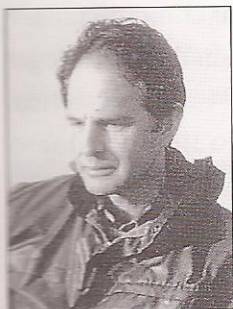

DOUS MILANOS PRODUCINDO VIÑO OS LAGARES GALEGOS DA ANTIGÜIDADE O CASO DE TABOEXA (AS NEVES - PONTEVEDRA)

Por: Estanislao Fernández de la Cigona e Núñez

ATOPAMOS UNHA LAGARETA REALMENTE ANTIGA

Na aldea de Mouro, na parroquia de Taboexa (As Neves - Pontevedra), ó carón mesmo da Laxe dos Penes, como a uns 6 ou 7 pasos cara ó sur, descubrimos unha grande pedra con suave pendente na que se aprecia unha canle de forma acorazonada e que remata por abaixo nun pequeno depósito estanco, feito na mesma rocha nai. O eixe maior ten 135 cm, aparecendo orientado cara ó leste-oeste magnético, mentres que o menor, perpendicular a aquel, acada 120 cm. A cazoleta onde se recollía o líquido resultante de espreme-la materia prima presenta a forma dun rectángulo cos lados menores algo curvos. Ten 34 cm de longo por 24 cm de ancho e unha profundidade máxima de 13 cm. Esta pía non é un paralelepípedo enteiramente homoxéneo, pois a cara

que forma o fondo está inclinada cara ó oeste, seguindo a tendencia da propia pedra na que se acha escavado o burato, sendo liso no seu interior e completamente estanco, pois comprobamos que conserva a auga da chuva fresca e limpa durante moitísimo tempo. A súa capacidade acadou os 7 litros ben medidos.

Lagareta do lugar de Mouro, Taboexa (As Neves - Pontevedra) gravada directamente nun laxeado de granito. Ten 135 cm no eixe lonxitudinal e 120 cm no transversal, acadando a pía 7 litros de capacidade.

A canle gravada na pedra non mantén sempre a mesma profundidade ó longo do seu percorrido, pois na parte alta é algo menor que na baixa, oscilando esta variable entre 1 e 3 cm, tampouco a amplitude da mesma se mantén homoxénea ó longo da súa traxectoria case circular, presentando tramos de diferente anchura, oscilando esta entre os 3,5 cm, na parte máis estreita, e os 7 cm, na máis ancha. Por último, sinalar que toda a superficie da pedra de granito na que aparece gravada tanto a pía como as canles que a ela conducen é de grao fino e apertado, apreciándose como moi pulida, o que facilitaría o escoamento dos líquidos.

UN LAGAR PARA ESPREMER UVAS

Este trebello ou mellor dito, a parte resistente do que ficou del, debeu ser nalgún tempo un lagar ou prensa de uvas e, posiblemente tamén, de olivas. Pola súa forma, fainos lembrar axiña os alberques ou algarxes actuais que aínda están a funcionar nalgúns lagares tanto da parte central como meridional da península Ibérica. E, como mostra viva do que estamos a dicir, presentámo-lo algarxe da pequena aldea do Candal, no concello de Lousá, preto de Coímbra (Portugal central) e que fotografamos en data 6 de outubro de 2001, nunha

Algoxe ou alberque da aldea do Candal, Lousá (Portugal), en funcionamento ata a década dos 80. Trátase dunha peza circular e desmontable que garda, a pesar da súa "modernidade", unha grande semellanza co que atopamos en Taboexa.

visita que lle fixemos para nos instruír no coñecemento sobre os lugares de produción de aceite que estiveron en funcionamento ata hoxe, chegando este, concretamente, á década dos oitenta. Entón, puidemos comprobar como, agás o seu carácter transportable, é case cen por cen coincidente co noso algarxe gravado nas laxes de Taboexa, polo que non nos cabe dúbida de que nos atopamos ante un verdadeiro e primitivo trebello agrícola que estaba ó servizo dunha poboación que debería vivir nas proximidades, pois carecería por completo de sentido fabricar estes utensilios lonxe dos lugares de habitación.

O QUE DIN OS ENTENDIDOS SOBRE ESTAS LAXES CIRCULARES

A xulgar pola bibliografía practicamente inexistente, deben ser pouco abundantes en Galicia este tipo de pedras con canles e cazoleta para estrullar e acumular líquidos. Seguramente, á data de hoxe, outono de 2001, este lagar de Taboexa que estamos a describir sexa o primeiro de carácter fixo do que se ten novas na nosa rexión, pois non atopamos referencias de ningún tipo que nos falen da súa aparición por ningures. En Portugal, sen embargo, sen ser comúns, aparecen unidos ós castros de carácter agrícola, existindo pareceres dispares respecto ás posibles utilidades que se derivan da súa estraña configuración.

PARA ALGÚNS, ARAS DE SACRIFICIOS, INDUBIDABLEMENTE

Vas d'Amorím (1952) é da opinión que se trata dunha ara para sacrificios cruentos, pois fala sumariamente dunha pedra atopada na citania de Briteiros, no concello de Guimarães (Braga - Portugal), semellante a esta de Taboexa que nós presentamos, á que lle dá ese cometido ritual en aparencia aceptable dunha primeira ollada. Máis recente é, sen embargo, o traballo de Lourenço Alves (1985), que atribúe a mesma finalidade a un laxedo do castro do Couto da Pena (Caminha - Portugal), do que di textualmente: "encontramos un penedo relativamente pequeno cunha concavidade que nos pareceu ser unha pía sacrificial, atendendo á rañura destinada a vesadoiro". O que si comprobamos é que a totalidade da xente que non está

afeita a estes trebellos, se inclina, sempre, polo altar mentres que a que coñece un pouco a economía familiar e tribal da época romana prefiren falar de lagares.

PARA OUTROS, CON SEGURIDADE, UN TREBELLO AGRÍCOLA

Agás Vas d'Amorín e Alves que como dicíamos falaban dunha ara, aportámo-la opinión do arqueólogo galego Francisco Calo Lourido (1994) que se inclina coma nós por un lagar de aceite do tipo de Monte Mozinho (Penafiel - Portugal) ou do atopado no castelo de San Miguel-o-Anxo (Arcos de Valdevez - Portugal), rexeitando, polo tanto, que se trate dun altar inmolador que é o primeiro que se lle ocorre a quen non está afeito a este tipo de trebellos utilizados para recolle-los zumes.

Dadas as reducidas dimensións, tanto dos lagares portugueses que coñecemos, como do descrito por nós en Taboexa, o produto que se lles podía tirar tiña que ser necesariamente parco en resultados, ademais de extremadamente laborioso na súa concepción, pois as canles pouco gravadas so permitirían unha extracción lenta de líquidos; noutro caso saírían por fóra ó superala propia conducción, perdéndose no chan. A capacidade da pía tamén é bastante reducida, pois enchida de auga ata a súa capacidade máxima acadou, como xa adiantabamos hai un momento, os 7 litros.

A CULTURA ROMANA APARECE TRALOS LAGARES CASTREXOS

A romanización do pobo galego estíbbase iniciando nos comezos do cristianismo. Lembremos que no ano 60 foi nomeado Xulio César pro-pretor da Hispania Citerior e mantivo unha guerra cos lusitanos ós que, algúns aseguran, perseguiu dende a serra da Estrela, hoxe no corazón de Portugal, ata as mesmas illas Cíes, na costa sur-occidental de Galicia. Outros prefiren as Berlengas, naquela mesma costa, como lugar de inmolación daquel pobo (Fernández de la Cigoña Núñez, 1991). Mentres a parte norte da península Ibérica se mantiña rebelde, non sería aventurado asegurar que estas zonas meridionais de Galicia, na que se sitúa o concello das Neves, xa estaban supeditadas ó goberno de Roma nos inicios do século primeiro. Posteriormente o príncipe Octaviano Augusto logrou establece-la "pax

romana", obrigando ós habitantes dos castros a baixar ós vales para se establecer definitivamente na terra chá, onde podía controlalos con máis facilidade e fiscalizar a produción agrícola, industrial e mineira sometida á súa regulación e arbitraxe. Podemos dicir que dende Vespasiano, que sucedeu a Augusto, en 69 d.C. ata Caracalla no 211, a península viviu nunha relativa calma na que se fixo sentir cada vez máis fortemente os vínculos co Imperio.

Para Xoán Martínez Tamuxé, trátase dun: "Fragmento de una pieza cuyo uso debió ser funcional. Se hallan en el poblado de Calvo-2".
Para nós, son os restos dunha lagareta transportable.

TRAS UNHA CRONOLOXÍA AXEITADA

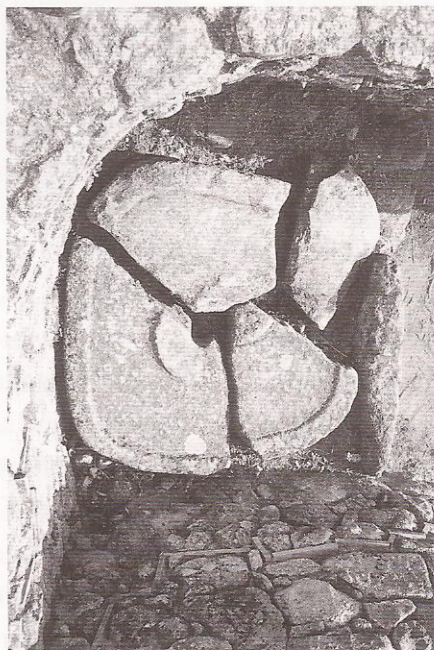
Por outra banda, parece ser que foron precisamente os romanos os que trouxeron a Galicia e máis ó norte de Portugal o cultivo da vide e maila oliveira. Polo tanto, as lagaretas das que estamos a falar tiveron o seu inicio coa súa presenza activa nestes lugares de conquista. Antes era inconcibible, no noroeste peninsular, a existencia de trebellos como os aquí descritos, pois carecían dunha utilidade práctica a non ser, como dicía Vas d'Amorím, que fosen aras de sacrificios cruentos, cousa para nós pouco crible.

AS LAGARETAS DA CITANIA DO TEGRA (A GUARDA - PONTEVEDRA)

Manexando diversa bibliografía galega soamente atopamos dúas posibles pías olearias nun traballo de Xoán Martínez Tamuxé (1998) titulado "A citania y museo arqueológico de Santa Tecla", onde nas páxinas 57 e 69 aparecen representados fotograficamente o que poderían se-los restos de dous algarxes ou como di o pobo chan, dous alberques, cuns pés por debaixo nos que se asegura que se trata, respectivamente, dun "Fragmento de una pieza cuyo uso debió ser funcional. Se halla en el poblado de Calvo-2" e "Fragmentos de pileta, posiblemente de rústico lagar. Se halla en el poblado de Calvo-1".

Con este investigador do Rosal visitámo-la citania do Tegra o día 24 de agosto de 2001 polo serán para coñecer "in situ" estas pedras que poderían, en principio, ter algunha relación coas que estamos a tratar neste apartado dedicado ás lagaretas. Chegamos á conclusión de que os dous trebellos son de características moi semellantes entre si. Están a representa-la mesma cousa nun diferente grao de conservación, pois dunha soamente hai un pequeno anaco, mentres que a outra se atopa

case por completo enteira. De tódolos xeitos, estas laxes do Tegra pouco tiñan que ver coa que nós atopamos, a non ser pola súa utilidade coincidente, pois, en primeiro lugar non están gravadas sobre un rochedo, senón que se trata dunha lousa transportable, móbil, xa que a súa estrutura se reduce a unha peza estreita para non facela moi pesada que acada unhas proporcións axeitadas a este cometido, próximas a 1 m, o que favorece o seu desprazamento de acordo coas necesidades. En segundo lugar, carecen de pía ou depósito para almacenar líquidos, pois tampouco o precisaban, xa que colocadas nunha determinada posición pódese facer fluír os zumes cunha certa facilidade ata un recipiente colocado expresamente para a súa recollida.

Di Martínez Tamuxé que se trata de "fragmentos de pileta, posiblemente de rústico lagar. Se halla en el poblado de Calvo-1" e nós concordamos plenamente con el respecto a súa utilidade.

LAGARES INMUTABLES A TRAVÉS DOS SÉCULOS

A maneira de funcionar coincide basicamente coa doutros alxorxes rústicos que aínda hoxe mesmo se están a construír e para mostra do que dicimos non hai máis que botar unha ollada á fotografía que proporcionamos dun moderno, relacionado coa

A palabra erudita apropiada é a "algorxe", pero a xente utiliza con preferencia para denominar estas pedras chas con resalte exterior sobre o que se prensan olivas machucadas previamente, coa palabra "alberque"; de aí que nós empreguemos unha ou outra. Na fotografía representamos un algoxe moderno atopado en Mos para á súa venda que nos fala ben ás claras da "inmutabilidade" dos trebellos agrícolas a través dos séculos.

viticultura, atopado á venda nun almacén de plantas ornamentais asentado en Mos (Pontevedra) e que fotografamos a mediados de setembro de 2001 procedente doutra rexión. Senón déramos este dato que nos fala da súa recente cronoloxía, podería pasar por ser dunha etapa moi anterior.

Efectivamente, podemos imaxinar con

claridade ante a súa visión que os alxorxes do Tegra que se atopan entre as casas do poboado castrexo funcionaban exactamente igual que este moderno que aquí representamos, aínda que fosen dunha época moi anterior. Quizais, no canto de ter un parafuso de ferro no seu centro, tivesen soamente unha estaca de madeira que, entrando polo burato central, suxeitase medianamente sobre a pía a carga de uvas ou olivas que despois se prensaban con diferentes pesas, seguramente de pedra, colocadas enriba dos froitos para que estes soltasen os zumes que conteñen no interior ou mediante un sistema de panca de madeira que, á vez que reducía o esforzo, aumentaba notablemente a presión. O que non cabe dúbida é que os trebellos

agrícolas de carácter popular evolucionaron ben pouco ó longo do séculos e basta con botar unha ollada a tódolos que relacionamos nestas páxinas e que teñen que ver coas culturas do viño e do aceite que, aínda amosando datas e orixes completamente distintas, están a falar exactamente da mesma cousa. Por outra banda nada sorprendente, pois por poñer outro exemplo, o arado romano estivo en funcionamento en moitas partes de Galicia ata ben mediada a década dos sesenta e a súa orixe nin sequera se albisca. Outro tanto poderíamos dicir dos típicos carros do país, desterrados das labores agrícolas nunha etapa moi recente.

DE COMO BUSCA-LOS PRINCIPIOS NON RESULTA CASE NUNCA DOADO

Que ninguén se engane: sinala-lo principio das cousas é sempre para os investigadores un momento crucial e moi delicado, sobre todo cando non hai referencias concretas que poder manexar, polo que posiblemente o que estamos a contar sexa tan só a continuación daquel comezo. Tal vez, incluso, moito tempo alén do mesmo. Atreveríámonos case a dicir que, seguramente, neste caso concreto, despois do mesmo fin, pois se comparamos esta rocha gravada na pedra coa pía olearia atopada en Vigo, decatámonos axiña que a de Taboexa, polo menos no seu sistema de construción, é moito máis primitiva e rudimentaria ca aquela outra que xa se nos antolla chea de rebuscado refinamento.

A PÍA OLEARIA DO MUSEO DE CASTRELOS DE VIGO

Non dubidamos de que o lagar máis completo, perfecto e evolucionado dos poucos que se levan atopado por Galicia adiante sexa o que vemos exposto ó público á entrada mesma dos xardíns que dan acceso ó Museo Municipal de Castrelos, no barrio do mesmo nome, na cidade de Vigo, e que a xeito de adobío aparece situado á man dereita da fonte que se acha por diante do edificio do propio pazo e nos xardíns do mesmo. Está formada por catro pezas independentes que integran un conxunto fácil de desmontar e transportable. Estas son, pois, as súas características fundamentais.

O verdadeiro algorxe deste trebello acada a figura

dun prisma hexagonal que se atopa furado no centro e que serve de conducción, mediante unha canle inferior a outras dúas pezas laterais que distribúen os líquidos pola dereita e maila esquerda. Este prisma acada 64 cm de longo, polo interior do forro, e 26 cm de profundidade, sendo, polo tanto, a súa capacidade de produción moitísima maior ca da lagareta de Taboexa. Outras medidas que verificamos foron: 45 cm de lado, polo exterior, e 34 cm polo interior, sendo o ancho da pedra duns 10,5 cm aproximadamente.

Aparece como datado entre o século III e IV despois de Cristo, segundo información proporcionada polo mesmo museo en cartel anexo que figura ó pé da pía, e pertencente, polo tanto, a unha etapa de romanización xa completada. Se o comparamos coa pía de Taboexa decatámonos axiña da súa grande "modernidade", así como da súa capacidade de produción moi superior á aquela. A mesma posibilidade de translación estanos a falar dun trebello rendible e de utilización continuada.

Pia olearia do pazo de Castrelos, en Vigo, de sección hexagonal e con conductos laterais para recolle-los líquidos. É facilmente desmontable e transportable. Vése, polo tanto, moito máis moderna e perfecta que a que nós describimos en Taboexa (As Neves).

AS LAGARETAS PORTUGUESAS ÁBRENNOS OS OLLOS

Carlos Brochado de Almeida (1990) na súa interesante publicación: "Proto-historia e romanización da bacía inferior do Lima", onde repasa os castros coñecidos daquela rexión tan próxima a nós, ó falar do que se acha no lugar do Foxo, na freguesía da Facha, asegura que: "... encontramos dous lagares de forma ovalada, abertos en rochas graníticas. O que está intacto foi gravado nun rochedo levemente inclinado. Consérvase o calcatorio mailas escadas laterais que

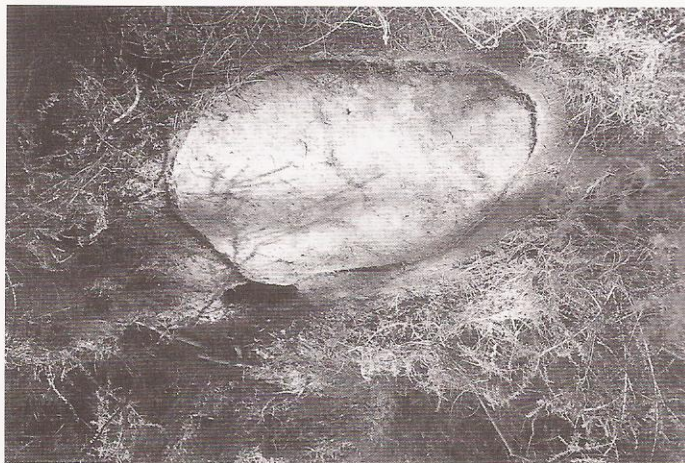
Di Carlos Brochado de Almeida ó referirse á pia olearia do lugar de Foxo, que "o lagar intacto foi cavado nun rochedo, levemente inclinado...". A súa figura lembra enormemente á que atopamos en Taboexa. (Reproducción da fotografía da páxina 79 do libro: "Proto-historia e romanización da Bacia Inferior do Lima", daquel autor.

permiten subir e descende-lo penedo con seguridade." Curioso, pois a súa descrición é absolutamente coincidente coa nosa. O debuxo que forman os sucros tamén é ovalado e as súas medidas: 1,30 m, no eixe maior, e 94 cm, no menor fano algo máis pequeno co de Taboexa. Sobre outro lagar atopado noutra localidade próxima: o do Pazo das Donas, en Vitorino das Donas, soamente di: "Hai igualmente a certeza de haber muros enterrados e, ó sur do edificio do antigo convento, atopamos un lagar cavado nun penedo". Por último, engadimos unha nota marxinal ó pé de páxina, na que o autor asegura: "É semellante ós do lugar do Foxo, na freguesía da Facha".

¿FOI O VIÑO A CAUSA DESTAS CONSTRUCCIÓNS?

Este mesmo investigador sinala naquel traballo, xa case nas páxinas finais do mesmo, que "os lagares cavados na rocha do Pazo das Donas (Vitorino de Donas) e da Facha -este último é o que describimos e reproducimos co seu debuxo- ó ser de época romana, resultan indicadores de que o viño era producido na rexión". Polo que dá a entender claramente que estes trebellos se utilizaban para a obtención de viño no canto da extracción de aceite, aínda que poderían cumprir ambas funcións perfectamente, pois cremos que unha non exclúe necesariamente á outra. De tódolos xeitos e de acordo co expresado por Torres (1935) era en Hispania bastante máis importante a produción de aceite ca de viño. Por outra banda, este achado pon de

manifesto as grandes semellanzas entre o norte de Portugal e mailo sur de Galicia que xiraron absolutamente mergulladas nas mesmas órbitas culturais dende tempo inmemorial, polo que estiveron case sempre integradas dentro dunha mesma unidade política e territorial ata que a constitución da nacionalidade portuguesa afastounas definitivamente.

Esta rocha relacionada coa cultura do viño e do aceite de Taboexa é a primeira de carácter fixo que se atopa en Galicia. Ó seu carón ten unha laxe no que aparecen gravados dous membros virís.

¿EXISTIU UNHA RELACIÓN ENTRE A LAXE DOS PENES E A LAGARETA DE TABOEXA?

Esta é unha pregunta que nos fixemos moitas veces e temos máis que indicios para sospeitar unha posible ligazón entre a Laxe dos Penes e o alxorxe que se atopa ó seu carón a pesar das idades tan absolutamente dispares nas que xurdiron cada un destes elementos, afastados entre si máis dun milenio, pero que despois foron coevos durante moitos séculos. Resulta fácil supoñer que se na lagareta obtíase aceite, este podería moi ben servir en ocasións de loción lubrificante as pousadeiras das mulleres que se achegaban á Laxe dos Penes coa

intención de quedar preñadas, pois naqueles tempos, exactamente igual que nos actuais, o porvir das tribos (agora dicimos poboación) radicaba tanto na fecundidade permanente das súas femias como na propia comida cotiá dos seus habitantes.

A Laxe dos Penes parece ter máis ca unha relación meramente casual coa lagareta que describimos neste traballo. Apuntabamos a posibilidade de prácticas homosexuais en tempos remotos. Máis tarde converteuse en pedra de fecundación feminina ata que a Igrexa rematou con estas prácticas. Laxe dos Penes, Mouro, Taboexa (As Neves).

AGRADECEMENTOS

Queremos lembrar aquí especialmente a Antonio Estévez Iglesias, da vila das Neves, por ternos mostrado tanto a Laxe dos Penes como a lagareta que se atopa ó seu carón e que foron descritas por primeira vez nesta revista "Aunios". A Laxe dos Penes, no número especial, o 4, no que falamos das "Pedras fecundadoras á beira dos camiños portugueses a Santiago" e a lagareta neste traballo que agora damos á luz.

Sanguinieda (Mos), 1 de santos de 2001

BIBLIOGRAFÍA CITADA NO TEXTO

- * ALVES, L. 1985. Caminha e o seu concello. Monografía. Edición da Cámara de Caminha. 733 pp. Caminha.
- * BROCHADO DE ALMEIDA, C. A. 1990. Proto-historia e romanización da bacia inferior do Lima. Estudos Regionais, número especial 7/8. Viana do Castelo.
- * CALO LOURIDO, F. 1994. A plástica da cultura castrexa galego-portuguesa. 2 Volumes. Edita: Fundación Pedro Barrié de la Maza. A Coruña.
- * FERNÁNDEZ DE LA CIGOÑA NÚÑEZ, E. 1991. Berlengas, Estelas e Farilhões, natureza e historia. Edita: Asociación Galega para a Cultura e a Ecoloxía (AGCE). 198 pp. Vigo.
- * FERNÁNDEZ DE LA CIGOÑA NÚÑEZ, E. 2001. Pedras fecundadoras á beira dos camiños portugueses a Santiago. Aunios-Xacobeo, n.º. 4 (especial): 27-32.
- * MARTÍNEZ TAMUXE, X. 1998. A citania y museo arqueológico de Santa Tecla (4ª. edición). Edita: Sociedad Pro-Monte. 190 pp. A Guarda.
- * TORRES, M. 1935. La península Hispánica, provincia romana. 218 a. de J. C. - 409 de J. C. En: Historia de España. España Romana. Obra dirixida por R. Menéndez Pidal. Tomo II: 284 - 519. Espasa - Calpe, S.A. 810 pp. Madrid.
- * VAZ D'AMORÍM, J. 1952. Na citania de Briteiros. Uma pedra enigmática? O nosso parecer. Revista de Guimarães, LXII. Guimarães (1-2): 143-151.